

MAGNA HUNGARIA NYOMÁBAN – BASKÍROK ÉS MAGYAROK

Baskíria és a baskír nép szerepe
a magyarok korai történetében

TRACING MAGNA HUNGARIA – BASHKIRS AND HUNGARIANS

The role of Bashkiria and the Bashkir people
in the early history of the Hungarians

Szerkesztők

KLIMA LÁSZLÓ – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

HUN-REN Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

BUDAPEST 2024

A kötet a PPKE-BTK-KUT-23-3 számú projekt,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával készült.
A grafikai munkát a PPKE BTK Mester és Tanítvány Kiválósági Program 2023 támogatta.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

PAPCSÁK
ÜGYVÉDI IRODA

A kötet megjelenését támogatta a Papcsák Ügyvédi Iroda.

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeological Sciences
Volume 32

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Volume 10

© A szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-84-1

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

DOI: [10.55722/Arpad.Kiad.2024.10](https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2024.10)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó
Major Balázs

Grafikus: Óvári Péter

Borító: auri grafika
Tördelés és layout: Váczi Gábor

TARTALOM

TÖRTÉNELEM ÉS HISTORIOGRÁFIA

SUDÁR BALÁZS

- A baskír-kérdés a magyar őstörténet-kutatásban 7
The Bashkir question in the research of early Hungarian history 18

GYÓNI GÁBOR

- A baskír–magyar problematika az oroszországi historiográfia tükrében 19
Башкиро-мадьярская проблематика в зеркале российской историографии 30

POLGÁR SZABOLCS

- A Kárpát-medence és a Volgai Bulgária kereskedelmi és kulturális kapcsolatai
a honfoglalás után 31
Trade and cultural contacts between the Carpathian Basin and Volga Bulgaria
(10th–13th Centuries AD) 44

UHRIN DOROTTYA

- Magna Hungaria* a 13. századi koldulórendi követek szemében 45
Magna Hungaria from the perspective of mendicant envoys 54

NYELVÉSZET

AGYAGÁSI KLÁRA

- A baskír nyelv helye a török nyelvek között, és a baskír nyelv volgai bulgár kapcsolatai 55
Место башкирского языка среди тюркских языков, возможные контакты
башкирского языка с волжско-булгарским языком 70

NÉPRAJZ

DALLOS EDINA

- A baskír hiedelmek és Ibn Fadlān 73
The first detailed record of Bashkir beliefs – Ibn Fadlān 922 80

SOMFAI KARA DÁVID

- Baskurt (baskír) epikus hagyomány (*kuba-jur*) 81
Baskurt (Bashkir) epic tradition (*kuba-jur*) 97

SOMFAI KARA DÁVID – AGÓCS GERGELY

- Baskurt népzene és néptánc 153
Bashkir Folk Music and Folk Dances 180

JULIJA ABSZALIMAJOVA – ANASZTÁZIA VERESS – EDUARD HABIBULLIN – RAFIL ASZILGUZSIN –

SZIRÁKI ZSÓFIA – FEHÉR TIBOR – JÁVORSZKY BALÁZS – NÉMETH ENDRE

- A keleti magyarok nyomai a baskír hagyományban 181
Traces of the Eastern Hungarians in the Basques: Genetics and folklore 199

ARCHEOGENETIKA

NEPARÁCZKI ENDRE

- Az Árpád-ház és a honfoglaló magyarság archeogenetikai adatokkal kimutatott kapcsolata
a Volga–Káma vidék népeivel 201
The archaeogenetic link between the Árpád dynasty and the Hungarian conquerors
to the population of the Volga–Kama region 205

NÉMETH ENDRE – PÁSZTORY ÁDÁM – FEHÉR TIBOR

- A magyarok eredete az N-B539 marker tükrében 207
The origin of the Hungarians in the light of the N-B539 marker 228

RÉGÉSZET

TÜRK ATTILA – KIM IGOR KONSZTANTYINOVICS – VJAZOV LEONYID ALEKSZANDROVICS – ÓVÁRI PÉTER

- Baskírföld és a Dél-Ural régészetének aktuális helyzete a magyar őstörténet szemszögéből 229
Recent results of research on the early medieval archaeology of Bashkortostan
and the Southern Urals. A comprehensive overview from the perspective of early
Hungarian history 252

A MAGYAROK EREDETE AZ N-B539 MARKER TÜKRÉBEN

NÉMETH ENDRE* – PÁSZTORY ÁDÁM** – FEHÉR TIBOR***

„Kodály és én a Kelet és a Nyugat szintézisét akartuk megcsinálni.”
(Bartók Béla)

A magyar őstörténeti kutatásokban elsőként azonosítottunk észt kutatók vezetésével egy olyan új markert, amelynek meghatározó szerepe lehetett a magyar etnogenezisben. Ez a marker az Y-kromoszómán helyezkedik el, N-B539 néven tartják nyilván, és a marker által reprezentált ág nagyjából 4100 éve keletkezett valahol Dél-Szibériában. Az N-B539 marker 46 eurázsiai populációt vizsgálva nagyobb arányban egyedül Baskíriában, Tatársztánban, az obi-ugoroknál és a honfoglaló magyar mintákban fordul elő. A legújabb archeogenetikai eredmények alapján ez a marker a becslések szerint már 69%-ban van jelen Ujelgiben, a legkeletebbi késő-kusnarenkovói, azaz „magyargyanús” temetőben. Tehát ahogy közeledünk térben és időben a magyar etnogenezis forrásához, úgy nő az N-B539 marker aránya. A jelen tanulmányban az N-B539 marker hordozói szemszögéből vizsgáljuk meg a korai magyarok történetét.

Kulcsszavak: Magyar etnogenezis, ugor nyelvek, Y-kromoszóma, N-B539 marker, nemzeti szervezetez, Magna Hungaria, Ujelgi, Karajakupovo-kusnarenkovói régészeti kultúra, honfoglalás, baskírok, volgai tatárok, onogur-bolgárok, Jenő és Gyarmat

BEVEZETÉS

A nyelvek bizonyos tekintetben olyanok, mint az élővilágban a társulások (ökoszisztémák).¹ Egymástól látszólag független társadalmi csoportokat és egyéneket kötnek össze egy adott területen. A nyelvi közösségek körvonalai nem mindig élesek, határai épp úgy változhatnak időben, ahogy az élő társulásokéi is.

A történelmi körülmények kedvezőbbre fordulásával egy nyelv új területeket hódíthat meg. Vagy éppen ellenkezőleg: a történelem viharai nagyra hivatott nyelveket söpörhetnek el a Föld színéről. Ahogy a hun és az avar nyelv is lényegében nyom nélkül tűnt el a múlt kódében. De túlélhetnek nehéz időszakokat is, dacolva a külső nyomással, mint például a baszk nyelv. Ilyenkor a nyelvek általában visszahúzódnak valamilyen zárványba, mint a foltokban fennmaradt jégkorszaki növény-társulások az északi lejtőkön, a magashegységekben. A történelmi aszály pedig hosszú időn keresztül száríthatja egy nyelv területét. A magyar nyelv területe is folyamatosan zsugorodik a Kárpát-medencében – kisebb-nagyobb megszakításokkal – a török betörések óta. A keleti magyarok pedig beolvadtak a baskírokba és tatárokba.

Nem kérdés azonban, hogy a magyar nyelvnek voltak nagyon sikeres korszakai, hiszen még ma is mesz-sze a legnagyobb finnugor nyelv. A magyar történelem kulcskérdései közé tartozik, hogy a magyar nyelv mikor és hol, milyen hatásra és milyen kulturális környezetben vonzott magához más népcsoportokat,

* Magyar Természettudományi Múzeum, 1083 Budapest, Ludovika tér 2–6. endre.nemeth@gmail.com

** Civil Akadémia Alapítvány, 1131 Budapest, Göncöl utca 10. pasztory.adam@gmail.com

*** Magyar Természettudományi Múzeum, 1083 Budapest, Ludovika tér 2–6. jafetie@gmail.com

¹ Köszönjük Klima Lászlónak a cikk egyes részeinek szakmai ellenőrzését. Köszönjük Jávorszky Balázsnak a tékép elkészítését és az angol nyelvű szövegek ellenőrzését.

terjedt át új területekre, sokasodtak meg beszélői. A honfoglalás és a magyar államalapítás sikere, a középkori magyar állam középhatalmi státusza részben választ ad ezekre a kérdésre. De az is egyértelmű, hogy az előzményeket a honfoglalás előtti időkben kell keresnünk.

A honfoglalás egyfajta falat képez a magyar történelemben. A honfoglalás utáni idők fontosabb eseményei és folyamatai hagyományos történelmi fogalmak mentén többé-kevésbé leírhatók. A honfoglalás utáni magyar történelem elmesélhető szereplőkkel, helyszínekkel, történetekkel, társadalmi mozgásokkal, anyagi kultúrával, szellemi áramlatokkal és politikai környezettel. A honfoglalás utáni időkből történelmi források állnak rendelkezésünkre. A honfoglalás előtti időket viszont sokáig a regék, a mondák és a krónikás hagyomány uralta.

Ezen a falon az első rést a nyelvészet ütötte, amely pontosan meghatározta a magyar nyelv helyét a nyelvek világában. Később a szórványos történelmi források, majd a régészet ütött újabb réseket a falon. Legújabbban pedig a történelmi genetika összenyitotta a nyelvészet és a régészet által ütött réseket egy nagy közös ablakká. Kiderült ugyanis, ahogy közeledünk térben és időben a magyar etnogenezis forrásaihoz, az úgynevezett „magyargyanús” temetőkben egyre nő az ugorokra jellemző markerek aránya.

Elsőre már maga a kérdés is formabontó. Tényleg lehet bármilyen kapcsolat egyes nyelvek terjedése és a történelmi genetika által vizsgált demográfiai jellemzők között? A nyelvek terjedésének három nagy alaptípusa van: nyelvi közösségek vándorlása, népességnövekedés és a környező népek nyelvi asszimilációja.² A magyar nyelv Délnyugat-Szibériából a Kárpát-medencébe is az előbbi három típus és azok kombinációinak segítségével jutott el. A nyelv nem az egyetlen, és nem is minden esetben a legfontosabb etnikai indikátor. A magyarok esetében azonban – sok más néphez hasonlóan – egyértelműen a nyelv a legfontosabb etnikai jellemző.

A történelmi genetika eszköztárával a nyelvek terjedésének két alaptípusa: a humán migráció és a népességnövekedés hatékonyan vizsgálható. A nyelvi asszimiláció természetesen kívül esik a történelmi genetika látóterén, de a népek közötti keveredés már vizsgálható DNS-adatbázisok szemüvegén keresztül. A történelmi genetika tehát közvetett módon segítheti a nyelvi asszimilációs folyamatok jobb megértését is.

A magyar nyelvet számos forrásból erőteljes külső hatás érte. A történelmi nyelvészetrel foglalkozó szakemberek egyöntetű véleménye szerint a magyar mégsem kevert nyelv, hanem egyértelműen uráli, azon belül is finnugor eredetű, az ugor alcsoport tagja. Ez azt jelenti, hogy van egy olyan nyelvi-kulturális szál, amelyre felfűzhető a magyar nyelv története. A kérdés csak az, hogy ez a kulturális szál párosul-e egy biológiai vonulattal? Mondjuk, egy olyan jól azonosítható apáról-fiúra szálló demográfiai láncolattal, amelynek tagjai feltehetőleg beszélték is a magyar nyelv korai változatait.

Tudománytörténelmi okokból meg kell említenünk, hogy évtizedeken keresztül élt a tudományos közbeszédben az a narratíva, hogy a nyelvek és a népek eredete nem azonos. A nyelvek valóban nem azonosak beszélőik körével, de a két fogalom nem is merőleges egymásra. A két fogalom viszonya olyan, mint a tömeg és gravitáció kapcsolata. A tömeg és a gravitáció sem azonos, de nem is függetlenek egymástól. Nincs valós emberi közösség beszélt nyelv nélkül. És nincs beszélt nyelv valós emberi közösség nélkül. Természetesen találhatunk ravasz kivételeket, de a lényeg az, hogy ezek a kivételek sem érintik.

Anyanyelvünket a társadalom legkisebb és legfontosabb alapegységében, a családban sajátítjuk el. A nyelv terjedésének első nagy hullámai idején, jóval ritkább volt a népsűrűség, a korai társadalmakban jóval szigorúbb házassági és családalapítási szabályok uralkodtak, mint napjainkban. Ezért nem is annyira meglepő, hogy egyre több tanulmány mutat ki valamilyen korrelációt egyes népek génállománya és nyelve között. Így az ugorok esetében is.³

Nem találtunk Szibéria korai időszakait vizsgáló történelmi demográfiai munkát. Ezért most csak gondo-

² JANHUNEN 2014.

³ NÉMETH–SZEVERÉNYI 2024, 36.

latkísérleti jelleggel induljunk ki a jelenlegi adatokból, hogy érzékeljük a nagyságrendi különbségeket a népsűrűségben. Például Szibéria oroszországi részén, nagyjából 5,7 millió őslakos él, egy 13 132 900 km²-es területen. Mindez nagyjából 0,4 fő/km²-es népsűrűségnek felel meg. Esetünkben ez azt jelenti, mintha Magyarországon nagyjából 40 000 ember élne. Azaz megyénként egy közepes falu lakosságával számolhatunk.

Mondani sem kell, hogy egy ilyen alacsony népsűrűségű területen élő és a természetnek ilyen mértékben kitett közösségek életvitelére és életfelfogására nem vetíthetjük vissza a modern világot. Például egymástól nagy távolságra élő, kis közösségekben a belterjesség elkerülése komoly kihívást jelent. Olyan családmódelld védhet meg a belterjesség egészségkárosító hatásaitól, amely úgy biztosítja a folyamatos „vérfrissítést”, hogy közben egyfajta stabilitást is ad a közösségnek. Az exogámiát követő nemzeti szervezettek pont ilyenek.

Még az is szorosan a témánkhöz kapcsolódik, hogy markerek és nyelvek korrelációjaker nem azt vizsgáljuk, hogy milyen arányban fordul elő egy marker egy adott népességben. (A mai magyar népességben kifejezetten alacsony az ugor eredetű komponens aránya.) Valójában egy fordított irányú kapcsolat áll az érdeklődésünk középpontjában. Azt vizsgáljuk, hogy az adott marker milyen népekben fordul elő, és ezek a népek milyen nyelvi vagy kulturális összefüggések mentén kapcsolódnak egymáshoz.

Például az N-B539-markert hordozó férfiak elsöprö többsége baskír, magyar vagy volgai tatár, de kisebb számban megtalálhatók a hantik és a manysik között is (2. kép). Azaz vagy ma is ugor nyelvet beszélő népekben, vagy olyan népekben, ahová történeti tudásunk alapján ugor nyelvű csoportok olvadtak be. Az N-B539-ágak szerkezeti rendszere azt is megerősíti, hogy a génáramlás iránya az ugorból mutatott a volgai tatárokba és baskírokba.

A jelen dolgozatban az N-B539-markert hordozók nézőpontjából tekintjük át a magyar vándorlást és demográfiai folyamatokat. Mielőtt azonban elmélyednénk a részletekben, felvázoljuk a történeti genetika és a tágabb értelemben vett megközelítésünk alapvonásait.

Talán elsöre már az is hihetetlenül hangzik, hogy kulturális és biológiai adatok korrelálhatnak egymással. Hiszen mindannyian a 20. és 21. század foglyai vagyunk. A tömeges népiirtások és kitelepítések, a világháborúk, a városiasodás, a soha nem látott mobilitás nézőpontjából a történeti genetika csak a káosz tudománya lehet. Azonban súlyos tévedés visszavetíteni a mai társadalmi viszonyokat a bronzkorba és a még korábbi időszakokba.

A történelem hajnalán még teljesen más elvek szerint szerveződtek a társadalmak. Közvetett és közvetlen bizonyítékok sora szól amellett, hogy a magyar östörténet szempontjából legfontosabb régiókban és nyelvi-kulturális csoportok körében az apai vonalú nemzeti szervezettek meghatározó szerepet játszottak.

Az emberi létezés mélyen kulturális keretekbe van ágyazva. Ezért értelemszerűen semlegesnek és távolinak érezzük azokat a kérdéseket, hogy egy még biológiai szempontból is lényegtelen mutáció hol és mikor alakult ki, és aztán merre és hogyan terjedt el. A legtöbbünket sokkal inkább az érdekli, hogy a tisztán genetikai adatok révén azonosított összefüggések hogyan helyezhetők valamilyen történeti-kulturális kontextusba. Azaz a genetikai és kulturális kapcsolati hálók rétegei hogyan illeszkednek egymásra.

Véleményünk szerint a történeti genetika kulcskérdése: hogyan lesznek a biológiai adatokból a társtudományok számára értelmezhető információk.

A DNS-adatok információvá válásához három feltétel teljesülésére mindenképp szükség van:

- megbízható és megfelelő mélységű mérésekre
- egy speciális transzdiszciplináris kutatási folyamatra,
- a vizsgált témakör fontosabb sarokpontjainak ismeretére.

A dolgozat felépítése ennek megfelelően az alábbi:

- Elöször ismertetjük az általunk képviselt kutatási folyamatot.
- Másodsorban felvázoljuk a vizsgáldásunk keretét jelentö magyar östörténeti kontextust.
- Végül az N-B539-marker által fémjelzett ösapa leszármazottain keresztül megvizsgáljuk a magyar nép korai történetét.

EGY TRANSZDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSI FOLYAMAT

A TÖRTÉNETI GENETIKA TÁRGYA

Ebben az alfejezetben magát a kutatási folyamatot vázoljuk föl, amely sokkal inkább szól a kutatóknak, mint a múltunk iránt érdeklődnek. Kezdjük az elején. Az talán mindenki számára világos, hogy melyek a történeti genetika elsődleges adatforrásai. Az Y-kromoszóma felfejtéséből az apai, a mitokondriális DNS-ből az anyai vonalak követhetők, az autoszomális markerek pedig az ember teljes génállományáról adnak átfogó képet. Az azonban már talán nem mindenki számára egyértelmű, hogy egyáltalán milyen típusú kérdéseket képes megvizsgálni a történeti genetika. Ezek a kérdések az alábbiak:

- Humán migráció
- Demográfiai folyamatok (pl. népességnövekedés)
- Csoportok közötti keveredés
- Csoporton belüli elválás vagy szétválás detektálása
- Az elválások időbeliségének meghatározása
- Családfakutatás
- Eltérő-e a főbb apai és anyai vonalak eredete egy népességben belül

A fenti lista bizonyosan kiegészíthető, de már ez a felsorolás is pontosan jelzi, hogy a történeti genetika nem csodafegyver, számos történeti kérdés megválaszolására alkalmatlan.

Mindenesetre a fenti kérdések megválaszolása sokszor égetően fontos más társtudományágak számára. Ha például egy olyan történeti népesség eredetét kutatjuk, amelyről nem, vagy csak alig állnak rendelkezésünkre történelmi források, és tárgyi emlékei is megváltoztak, akkor az ilyen vizsgálatokba a történeti genetika fontos új nézőpontokat hozhat be. Egyáltalán nem kizárt, hogy a magyar etnogenezis legkorábbi szakaszait is a történeti genetika illeszti majd be a tér-idő koordinátarendszerbe.

A KUTATÁSI FOLYAMAT ÉS LÉPÉSEI

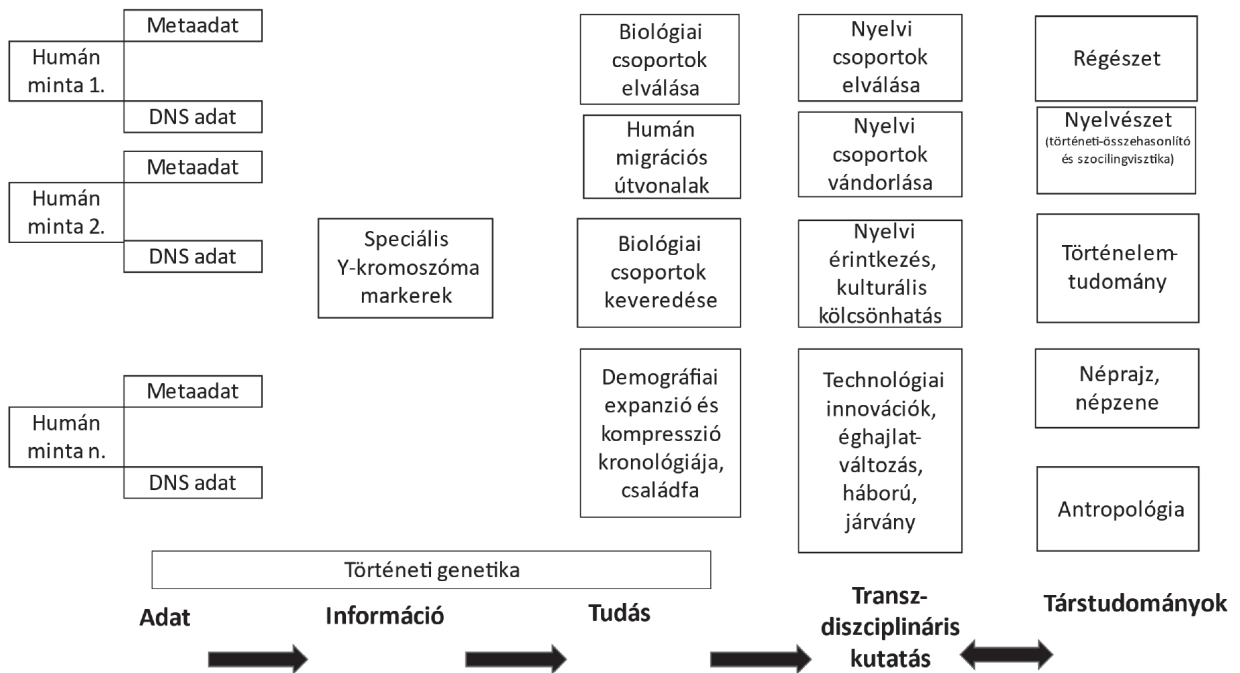
A kutatási folyamat fontosabb lépései az alábbiak:

- Az első lépésben a kutatási projekt céljával összhangban lévő már elérhető minták, és vizsgálandó populációk azonosítása zajlik. A gyakorlatban szinte mindig történik önálló mintavétel is ebben a fázisban, amelyet a publikus adatbázisokban szereplő mintákkal, populációkkal vetnek össze.
- A második lépésben a laboratóriumokban kinyerik az adatsorokat az élő vagy elhunyt emberek anyagmintáiból. A kinyert adatok tisztán karakter- vagy számsorozatok. Csak annyiban van közülük az öröklődéshez, hogy ezeket a sorozatokat az öröklődés alapegységéből, a DNS-ből nyerik ki a kutatók. A méréseket tehát ideális esetben biológusok végzik.
- Ezen sorozatok alapján azután matematikai módszerekkel, szoftveres úton feltárják a vizsgált minták egymás közti és más adatbázisokban szereplő mintákkal fennálló biológiai kapcsolatait, és ezen kapcsolatok szerkezetét. Az adatok elemzéséhez, más adatbázisokkal való összevetéséhez adatbányászati és bioinformatikai tudás szükséges.
- Végül pedig a genetikai adatokból megrajzolt kapcsolatrendszert összevetik a társtudományok eredményeivel. A különböző tudományágak közötti egybeesések egy-egy modell megerősítését eredményezik, vagy ellentmondás esetén meggyengítik vagy akár meg is cáfolhatják egy adott modell érvényességét.

Az összevethető témák körét természetesen erősen korlátozzák a történeti genetika lehetőségei. Például ütköztethető egy uralkodó dinasztia biológiai eredete a hagyománnyal, egy nyelvi vagy régészeti úton azonosított vándorlás és szétválás a humán migrációval, a népességnövekedés valamilyen technológiai

innovációval, éghajlatváltozással vagy történelmi eseménnyel. De a történelem olyan alapvető fogalmai, mint az egyének és társadalmi csoportok vágyai és cselekedetei kívül esnek a történelmi genetika látóterén.

A kutatási folyamatot az alábbi ábra szemlélteti:

1. ábra. A kutatási folyamat

DNS-ADATBÓL INFORMÁCIÓ

A magyarok eredete kapcsán az apai vonalak elemzését lényegesen informatívabbnak tartjuk az autoszómális markerek és az anyai vonalak vizsgálatánál. Nem azért, mintha a génjeinkbe lenne írva a férfiak fontossága, vagy akár csak házasodási szokásaink. Hiszen világszerte ismertek olyan társadalmak, amelyekre a matrilocálitás a jellemző. Mégis, közvetett és közvetlen bizonyítékok sora utal arra, hogy Szibéria korai harcos és vadászó mikrotársadalmi a patrilineáris családmóddel valamilyen formáit követték.

Talán az emberi családmóddel biológiai képlékenységét jelzi az is, hogy az emberi faj legközelebbi rokonai, a csimpánzok és a bonobók is különböző módon viselkednek ebből a szempontból.⁴ Míg a csimpánzoknál a hímek a csoport legmagasabb rangú tagjai, a bonobóknál a nőstények. Figyelemre méltó, hogy a bonobóknál a hímek a csoportban anyjukkal maradnak, míg a nőstények felnőve új csoportot keresnek. Azaz a vizsgált bonobók patrilocális közösségekben élnek. A különbségek ellenére megállapíthatjuk, hogy legközelebbi rokonainknál a nemi szerepek nem szimmetrikusak a hatalmi struktúrában.

Összhangban van az emberi családmóddel változékonyságával Sántha István Szibéria-kutató észrevétele az evenki családmóddel átalakulásáról. Azokon a területeken, ahol a nők aránya jelentősen lecsökkent a férfiakéhoz képest, ott a korábban patrilineáris nemzetségi elv szerint szerveződő evenki csoportokban a nők hatalmi pozíciója megerősödött.

Szintén a távoli múltba vezet egy nemrég napvilágot látott kutatás, miszerint egy az Altaj-hegységben 50 000 évvel ezelőtt élt neandervölgyi csoportban az anyai vonalak jóval heterogénebbek voltak az apai vonalaknál.⁵

⁴ SURBECK ET AL. 2019.

⁵ SKOV ET AL. 2022.

Pontosan ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg a mai finnugor népeknél. A finnugor népek az anyai vonalak alapján a szomszédos népekhez hasonlítanak leginkább, míg apai ágon erőteljes és egyértelmű kapcsolódási pontokat találhatunk az N-haplocsoportban.⁴ A finneknél tapasztalhatjuk a legélesebb kontrasztot az apai és anyai vonalak eredete között. A finn apai vonalak bő 60 százaléka szibériai eredetű, míg az anyai vonalaknak csak 5 százaléka.⁶ Ennek az aszimmetriának egyik legkézenfekvőbb magyarázata a nemzeti szervezethez a korai finnek körében való tartós jelenléte. A finnek általános európai megjelenése arra utal, hogy az európai anyai vonalak belépése hosszabb ideig folyamatos volt. Ez azonban nem különösebben meglepő, hiszen a finnugrisztika atyja, Castren így ír: „*Az osztjások a szamojédekhez hasonlóan egy sereg kis nemzetségből állnak.*”⁷ De ugyanígy nem érheti meglepetésként a téma kutatóit, hogy a nemzetségek a nomád társadalmak legszívósabb társadalmi egységei voltak, amelyek akár saját eredetmondával és nemzetséggel (tamga) is rendelkezettek.⁸

Hasonlóan szikár jelenségeket figyelhetünk meg egyes török népeknél. Például a kazahoknál az amúgy az egész Eurázsiaiban rendkívül ritka G1-haplocsoport kifejezetten az argün törzsre jellemző.⁹ (A 291 kazah törzsi hovatartozású G1-minta közül 262 (90%) az argün törzshöz tartozik. A G1-haplocsoport aránya az argün törzsön belül a torgaji madjar nemzetség körében a legmagasabb.) Hét északnyugati baskír nemzetség apai vonalainak vizsgálata jelentős eltéréseket mutatott ki a nemzetségek között, de a nemzetségeken belül meglepő – nem egyszer valószínűtlen – homogenitást tapasztaltak a kutatók.¹⁰ Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg északkeleti baskír¹¹ és szibériai tatár¹² csoportok esetében is.

A magyar vándorlás szempontjából izgalmas észrevétel lehet, hogy a szibériai tatárok bukhari csoportja és az északkeleti baskír Upej nemzetségben egy amúgy kaukázusi eredetű haplocsoport, a G2 a domináns, azon belül pedig leginkább egy karacsajokhoz és balkárokhöz köthető alcsoportról van szó a baskírok esetében (Rafil Aszilguzsin szóbeli közlése nyomán). A G2 alcsoport ugyanis meglehetősen ritka a baskír génállományban, de nemcsak a magyar kutatók által vizsgált Ujelgi temetőjében mutatható ki, de jelen van ma is Cseljabinszk térségében és Északnyugat-Baskíriában, a Jurmi nemzetségben (Rafil Aszilguzsin szóbeli közlése), amelynek jelenlegi szállásterülete gyakorlatilag megegyezik a Jurmati nemzetség korábbi szállásterületével.

Az általunk vizsgált Irtis-menti madjarok szintén egy nemzetség tagjai. Eredetmondájuk szerint mindannyian egy nagyjából 300-400 éve élt Madjar nevű személy apai vonalú leszármazottai. Az Irtis-menti madjarok bölcsője az Omszk–Pavlodar környéki erdős sztyeppek, ahonnan Koksetau és Asztana vidékére is bocsátottak ki népes rajokat. Az FTDNA laboratóriumában végzett mérések megerősítették, hogy a 24 mintából 22 valóban mind egy 300-400 éve élt ősapa leszármazottjától származik. A két kivétel úgynevezett nem apai eseményekkel (örökbefogadás, megcsalás, erőszakos cselekmények stb.) magyarázható. Érdekes volt személyesen megtapasztalni a nemzetségi tudat szívós továbbélését a 21. században, városi környezetben, egymástól sok száz kilométeres távolságra élő közösségekben. Ennek az archaikus összetartozás-tudatnak, meglepő, modern megjelenési formája a madjar WhatsApp (üzenet megosztó alkalmazás) -csoport.

Végül álljon itt Ruttkay-Miklián Eszter zárógondolata a színjai hantik körében élő nemzetségi kerektről:¹³ „...*a falu férfi lakosai, akik a nemzetség tagjai, kizárólag nem nemzetségbeli feleséget hozhatnak maguknak. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a falu felnőtt lakosságának a fele nem tagja a nemzetségnek.*

⁶ TAMBETS ET AL. 2004.

⁷ Idézi CSERNYECOV 1981, 151.

⁸ FODOR 2009, 35.

⁹ BALANOVSKY ET AL. 2015, 9.

¹⁰ BALANOVSKA ET AL. 2017, 97.

¹¹ YUSUPOV ET AL. 2016, 20.

¹² AGDZSOJAN ET AL. 2016, 865.

¹³ RUTTKAY-MIKLIÁN 2011, 301.

Ők mint idegenek nem viselik a nemzetség csoportnevét és nem vesznek részt a nemzetségi kultuszban. Jövevényként azonban a faluban élnek, és halálukkor a falu temetőjébe kerülnek... Mint nők azonban ők biztosítják a nemzetség fennmaradását, ők szülik és nevelik a nemzetség újabb tagjait – miközben ők nem ebben a neveltetésben részesültek...”

Összességében azt mondhatjuk, hogy egymástól független, közvetett bizonyítékok sora utal arra, hogy a korai ugor és finnugor közösségek nemzetségi exogámiában éltek. Foglaljuk össze a nemzetségi exogámiában élő mikrotársadalmak génállományára vonatkozó szabályszerűségeket:

- Az apai vonalak jóval homogénebbek az anyai vonalaknál.
- A meghatározó apai vonalak földrajzi eredete akár jelentősen is eltérhet a főbb anyai vonalakétól.
- Nemzetségi exogámiában élő csoportok esetében az apai vonalak kutatása etnikai kapcsolatokra, az anyai vonalaké pedig tágabb földrajzi környezetükre mutatnak rá.
- Nemzetségi exogámiában élő csoportok esetében az anyai vonalak kapcsolatrendszere általában nagymértékben korrelál a teljes génállományt reprezentáló autoszomális kapcsolatrendszerrel és bele simul a környező népekébe.

A nemzetségi rendszerben élő társadalmakra szó szerint rászabták az Y-kromoszóma-vizsgálatokat. A nemzetségi rendszer felbomlása után az anyai és apai vonalak már jóval szimmetrikusabb szerepet játszanak az adott közösség génállományában, de a nemzetségi szervezet alappillérei még ilyenkor is átsejlenek az évszázados keveredések kódján át.

Egy másik fontos elem a nyelvek és génállomány közötti összefüggésrendszerben, amikor egy kulturálisan domináns csoport asszimilálja a környező eltérő anyanyelvű csoportokat. A populációgenetika egyik alapvető állítása, hogy ilyen esetekben exponenciális módon, azaz nagyon gyorsan változik meg a domináns kulturális csoport génállománya. Minden jel arra mutat, hogy a magyar nyelvű népességnek is voltak ilyen domináns korszakai. Ebből az is következik, hogy a magyarok eredete szempontjából informatív markerek léte nem mennyiségi, hanem minőségi kérdés. Azaz egy eredeti géncentrumától jelentősen eltávolodó, kulturálisan domináns csoport esetében nem a legnagyobb lélekszámú, hanem azok a – sokszor az eredeti arány töredékére zsugorodott – alcsoportok az érdekesek, amelyek a korai szállásterületekre voltak jellemzők.

Az apai vonalak vizsgálata önmagában nem oldja meg a magyar őstörténet problémáit. Nagyon fontos az időtényező is. Egy több mint tízezer éve élt ősapában keletkezett mutáció nem lehet informatív magyar, de még finnugor szempontból sem. Ezek az entitások a mai jelentésükben ugyanis nem léteztek az ilyen távoli múltban. Az ilyen nagyon távoli múltban élt ősapák mai leszármazottai általában hatalmas területet fednek le, és számos nyelvcsaládhoz tartozó népességben előfordulnak. Ha csak ilyen markereket vizsgálunk, akkor értelemszerűen azt kell mondanunk, hogy az ilyen markerek között nincs és nem is lehet a magyarokra speciálisan jellemző marker.

Ugyanígy egy ezer éve élt ősapá pedig nem adhat semmilyen útmutatót a Kárpát-medencei magyarok és a keleten maradt magyarok közötti kapcsolatokról. Hiszen egy ilyen fiatal ősapá már a honfoglalás után született, leszármazottai semmilyen információt nem nyújthatnak a keleten maradt és a nyugatra vándorló magyarok kapcsolatára vonatkozóan.

A DNS-adatok információvá válásának másik kulcskérdése a megfelelő időhorizont megválasztása. Az igazi művészet az, hogy olyan ősapákat találjunk, akik informatívak lehetnek a magyar vándorlás szempontjából. Tehát olyan ősapákat keresünk, akik a korai magyar vagy ugor közösségekben éltek és leszármazás tekintetében sikeresek voltak.

Észt kutatók érdeme, hogy azonosították az N-B539-markert, amely nagy valószínűséggel egy nagyjából 4100 éve egy korai ugor ősapá által jegyzett ágat reprezentál.¹⁴ Ezt az ősapát neveztük Ugor Ábrahámnak.

¹⁴ POST ET AL. 2019.

KONTEXTUS

Az alábbiakban megpróbáljuk címszavakban összefoglalni a magyar őstörténet számunkra meggyőző sarokpontjait. Tisztában vagyunk azzal, hogy az itt felsorolt megállapítások igazságértéke nem minden esetben egyenszilárdságú. Olyan kutatók is lehetnek, akik egyes állításainkat megkérdőjelezik. Mégis azt tartjuk korrekt szakmai megközelítésnek, hogy nyíltan megfogalmazzuk azt a tágabb kontextust, amelyben megpróbáljuk értelmezni a genetikai adatokat.

Bár egyértelműen azt gondoljuk, hogy a magyarság minden etnikai alkotóeleme fontos, mégis prioritásokat kell felállítanunk a kutatásokban. Azokat a demográfiai szálakat szeretnénk először alaposabban feltérképezni, amelyek a magyar kultúra mélyszerkezetét nagyban befolyásolták. Tehát nemcsak egy adott népesség genetikai leltára fontos számunkra, hanem a különböző demográfiai vonalak azonosítása, szétszalazása és súlyozása is. Példának okáért nem azért foglalkozunk kiemelten a magyarok ugor gyökereivel, mert be szeretnénk bizonyítani a finnugor nyelvrokonságot. Egyszerűen csak elfogadjuk a történeti nyelvészet alapvető eredményeit. És mivel a mai magyarok esetében a nyelv a legfontosabb etnikai indikátor, ezért legalaposabban a magyarság ugor genetikai szálaikat szeretnénk felfejteni. Legitim és termékeny megközelítés ez, még akkor is, ha a mai magyar génállományban az ugor magnépesség aránya jelentősen megcsappant.

Kontextus-hivatkozásainkat témakörönként, általánosan adjuk meg összefoglaló munkákból. Tételes hivatkozás csak ott lesz, ahol az összefoglaló anyagban nem található meg a hivatkozás.

Történeti források:¹⁵

- A honfoglalók Etelközből érkeztek a Kárpát-medencébe a Kr. tu. 9. század végén.
- Az első források a magyarokról a Kr. u. 9. századra keltezhetők.
- Ez a fajta ismeretlenség éles kontrasztot képez a Kárpát-medencébe érkező magyar törzsszövetség sikereivel (honfoglalás, államalapítás, „kalandozások”) szemben.
- Álmos és dinasztija kiemelt szerepet játszott a honfoglalásban, az államalapításban és a középkori Magyar Királyság szilárd alapjainak megteremtésében.
- Etelköz, a vérszerződés és az Álmos fejedelemmé választásával kialakuló központi hatalom fontos mérföldkő volt a magyar társadalomfejlődésben.
- Julianus barát a mongol támadás előestéjén Volgai Bolgárország akkori fővárosától (Biljar) két napi járóföldre (kb. 50-60 km) egy erős magyar közösséget talált a Káma partján.
- A baskír és magyar etnonimet a muszlim források szinonimaként használják.
- Egyes új kutatási eredmények szerint a muszlim források nem a honfoglaló magyarságra utalnak, hanem a keleten maradt testvéreikre.¹⁶
- A magyar hagyomány *Magna Hungaria* néven tartotta számon a magyarok Urál-vidéki őshazáját, amely jórészt a mai Baskíria és Tatársztán területén volt.
- A magyar krónikás hagyományban 800 éve jelen van a hun–magyar rokonság tudata.
- Egyes források szerint a *Magna Hungariát* elhagyó magyarok egy része a Kaukázus északi előterébe vándorolt.

Nyelvészet¹⁷

- A magyar nyelv finnugor eredetű.
- Legközelebbi nyelvrokonaink az obi-ugorok.

¹⁵ SUDÁR–PETKES 2014; SUDÁR 2015.

¹⁶ SUDÁR 2022.

¹⁷ SUDÁR–PETKES 2014; SUDÁR 2015.

- A 'magyar' önelnevezésnek legalább az első tagja ugor eredetű.
- A magyarok külső elnevezése az onogur népnévből ered.
- A magyar nyelvet erős török hatás érte a honfoglalás előtt.
- A török nyelvi hatás olyan erős volt, hogy kétnyelvűséggel is számolhatunk egy egyelőre pontosan nem meghatározott időszakban és területen.¹⁸
- A török hatás egy része egyértelműen a török nyelvek csuvasos ágából származik.
- A magyar törzsnevek nagy többsége is török, és azon belül szintén a csuvasos ágból eredeztethető.
- Az onogur-bolgárok nyelve a török nyelvek csuvasos ágába tartozott.
- A magyar szókincsben csekély mértékű, de korszakokon átívelő iráni hatás mutatható ki.

Régészet¹⁹

- A történelmi forrásokból ismert Etelköz a szubotci régészeti horizontban ölt testet.
- A Szubotci régészeti horizont lelőhelyei elsősorban a Dnyeper vidékén találhatóak, de egyre több lelet ismert a Dnyeszter mellékéről is.
- Etelközbe Kr. u. 830–860 között érkeztek a honfoglalók elődei egy gyors vándorlással *Magna Hungariából*.
- A magyarok Szibériából az Urál-vidékre vélhetően a kusnarenkovói kultúrával érkeznek a Kr. u. 6. század végén.
- Az Uráltól nyugatra a Kr. u. 8. században a kusnarenkovói kultúra a karajakupovói régészeti kultúrába alakul át.
- A keleten maradt magyarok a csijaleki kultúrában élhettek tovább.²⁰
- Bolsije Tyigani temetőjében egyszerre találunk a volgai bolgárokról, a kusnarenkovói kultúrkörre és a honfoglalókra jellemző tárgyi emlékeket. Ez a temető jóval a honfoglalás után is használatban volt.

Néprajz²¹

- Az uráli és altaji népekre jellemző sámánisztikus világkép számos eleme fennmaradt a magyar hagyományban.
- A Csodaszarvas-, a Turul- és a Fehérlófia-monda, az égig érő fa meséje a magyar folklór honfoglalás előtti rétegeit képviselik.
- A székelyek speciális hun hagyománnyal rendelkeznek.
- Az obi-ugorok szókincséből és mondáiból egyértelmű, hogy valaha délebbre éltek és ismerték a lótenyésztést.

Antropológia²²

- A honfoglaló népesség több különböző embertani típusba tartozott.
- Éry Kinga öt, Fóthi Erzsébet három különböző csoportot azonosított.
- Egyes csoportok eredete egyértelműen az Urálon túlra mutat, más csoportok kizárólag európai analógiákkal rendelkeznek.
- Mindez azt is jelenti, hogy a honfoglaló törzsszövetség különböző etnikai csoportok viszonylag friss ötvözete lehetett.
- Éry Kinga és Fóthi Erzsébet egyaránt párhuzamokat mutatott ki egyes honfoglaló magyar és a Bolsije Tarhani volgai bolgár temetőjében talált koponyatípusok között.

¹⁸ SÁNDOR 1998.

¹⁹ SUDÁR–PETKES 2014; SUDÁR 2015.

²⁰ SZEIFERT ET AL. 2022.

²¹ SUDÁR–PETKES 2014; SUDÁR 2015.

²² NÉMETH ET AL. 2019.

- Egy ritkán előforduló kulturális jelenség, a jelképes trepanáció szintén összeköti a volgai bolgárok temetőit a korai honfoglalóknak főként a Duna–Tisza közén található temetőivel.

Történeti genetika²³

- A mai magyar génállomány átfogó képe – néhány dél-szibériai és belső-ázsiai vonaltól eltekintve – nem különbözik lényegesen a szomszédos népek génállományától.
- A székelyekben abszolút értékben nem, de relatív értékben kiugróan magas egyes dél-szibériai és belső-ázsiai vonalak aránya a környező népekhez képest.
- A honfoglalók génállományával foglalkozó összes tanulmány egyaránt azt találta, hogy a honfoglalók a mai baskírokhöz és a volgai tatárokhoz állnak a legközelebb.
- A baskírok génállományában jelentős ugor szubsztrátum található.
- A baskír Jenej és Jurmati nemzetséget két különböző és rendkívül ritka Y-haplocsoport köti össze a honfoglalók és a mai magyarok génállományával.
- Az ugor komponens – egyelőre Y-STR becslések alapján – 69% körüli arányban van jelen a legkeletebbi „magyargyanús” temetőben: Ujelgiben.
- Ujelgiben az apai vonalak alapján még nincs nyoma az altajiakkal való keveredésnek, észak-kaukázusi–kaszpi csoportokkal azonban igen.
- A csijaleki kultúrában és Bolsije Tyigani temetőjében az ugor komponens kimutatható, de kisebbséget alkot.²⁴
- A honfoglalókban szintén kimutatható az ugor genetikai komponens, de a honfoglaló törzsszövetségben csak egy kisebbséget jelent.
- A honfoglaló génállományban igen jelentős a Bajkál-tó mellékéről származó, vélhetően török kultúrájú csoportok hatása.
- Ezen felül kimutathatók az Észak-Kaukázus–Kaszpi-tenger régió, valamint a Tien-San hegység területéről eredeztethető gének nyomai a vizsgált honfoglaló népesség génállományában.²⁵

Népzene²⁶

- Az ugor kori ősréteg a siratókban maradt fent.
- A kisambitusú pentaton stílus a Volga–Káma vidékén, elsősorban a csuvasoknál figyelhető meg. A stílus nagy valószínűséggel a Bajkál-tó vidékéről származik.
- A nagyívű ereszkedő (kvintváltó) pentaton stílus meglehetősen ritka jelenség, legközelebbi párhuzamai a csuvas–cseremiszi nyelvhatáron találhatók, de nem általánosan elterjedtek a csuvasok és a cseremiszek között. Valószínűleg csuvas hatásra jelentek meg a cseremiszeknél. A stílus végső földrajzi forrása a mai Mongólia és Észak-Kína területe lehet.
- A kaukázusi karacsajok népzenejében meggyőző magyar párhuzamok találhatók.

Ha átfutjuk a fenti felsorolást, szembetűnő, hogy az onogur-bolgárok, a csuvasok, a csuvasos nyelvek milyen gyakran fordulnak elő a felsorolásban. Egyértelmű, hogy az ugor komponens után az onogur-bolgár komponens feltérképezése a legfontosabb feladat a magyar őstörténet szempontjából. Tovább erősíti az onogur-bolgár vonal fontosságát, hogy helyszínei és szereplői alapján a magyar krónikák hun hagyománya és a Csodaszarvas-monda akár volgai bolgár eredetű is lehet. Mindenesetre a hunhagyomány kontra finnugor nyelv ellentétet megfogalmazhatjuk a dialektika nyelvén.

²³ NÉMETH ET AL. 2019.

²⁴ SZEIFERT ET AL. 2022.

²⁵ FÓTHI ET AL. 2020.

²⁶ PAKSA 2019.

Tézis: A krónikás hagyomány a magyarokat a hunoktól eredezteti.

Antitézis: A magyar nyelv finnugor-ugor eredetű.

Szintézis: A honfoglaló törzsszövetség nemcsak ugor, hanem más északkelet-ázsiai eredetű csoportokat is magába foglalt. Illetve a honfoglalók olyan népességet is találtak a Kárpát-medencében, amely akár a hunok leszármazottja is lehetett. Mindez nem bizonyítja, de lehetővé teszi a krónikák, és azon belül a székelyek speciális hunhagyományát.

A MAGYAROK KORAI TÖRTÉNETE ÉS AZ N-B539-ALCSOPORT

Az N-B539-mutáció által reprezentált leszármazási ág nagyjából 4100 éve indult Szibériában egy konkrét férfiből. Ez a férfi egy komoly kristályosodási és igazodási pont a magyar őstörténetben. Ez az ősapa ugyanis elhelyezhető finnugor összefüggésrendszerben is. Ennek a férfinak a 600 évvel korábban élt ősapja még egy tábornéknél melegebb a balti-finnek ősapjával.²⁷ Nem állítjuk természetesen, hogy egyetlen férfiből állt volna az ugor magközösség, de azt igen, hogy ennek a férfinak leszármazás szempontjából meghatározó szerepe volt.

Eredményeink szerint tehát nagyjából 4100 évvel ezelőtt élt egy ősapa Dél-Szibériában, akinek apai ágú leszármazottaira felfűzhető a magyar nyelv korai terjedésének története. Apai vonalú felmenői pedig tájékoztatnak a finnugor közösségek tagolásáról is. Az ugor közösség biológiai egysége az Y-kromoszóma adatok szerint nagyjából 600 évig tartott. Azért beszélünk biológiai értelemben vett ugorkorról, mert az ugor közösség felbomlását követően évszázadokba telt, amíg az egyre távolodó nyelvjárások valóban független nyelvekké váltak.

Ezt az ősapát a továbbiakban Ugor Ábrahámnak nevezzük. Névválasztásunk több szempontból is szimbolikus. Egy olyan bibliai személyről van szó, aki ismert a zsidó, a keresztény és a muszlim világban is. Több néven is illetjük őt; patriarcha, ősatya, a hívők atyja. A Biblia beszámolója szerint az ő fiai voltak Izsák és Izmael, tehát tőle származik a zsidó és az arab nép. Illetve három világvallás, a judaizmus, a kereszténység és az iszlám is ősatyaként tekint rá. Olyan szereplő tehát, aki ősatya minőségben jelenik meg különböző rokonnépek mítoszaiban, és ismert a keresztény és muszlim kultúrkörben. Ez utóbbi szempontot az iszlám vallást felvevő keleti magyarok tisztelete miatt tartottuk fontosnak.

A fentieket a dialektika nyelvén is megfogalmazhatjuk:

Tézis: A magyar nyelv finnugor-ugor eredetű.

Antitézis: A nép és nyelv eredete nem azonos.

Szintézis: A mai magyarokban kifejezetten alacsony arányban ugyan, de jelen vannak Ugor Ábrahám leszármazottai. Ahogy azonban közeledünk térben és időben a magyar etnogenezis forrásaihoz, úgy nő az ugor komponens aránya. Illetve ez a legfontosabb komponens a magyar génállományban, amely összeköti a magyarokat legközelebbi nyelvrokonaikkal, a hantikkal és manysikkal, és egyben megkülönbözteti a környező népektől.

Az időrend témájához szorosan hozzátartozik, hogy a Holocén egyik legsúlyosabb éghajlati eseménye 4200 évvel ezelőtt kezdődött és világszerte komoly befolyást gyakorolt az emberi közösségekre. A nagyjából 300 évig tartó kataklizma régióként eltérő hatást fejtett ki. A témánk szempontjából fontos Szibériában például a szibériai anticiklon drámai módon megerősödött és jóval nagyobb területekre

²⁷ NÉMETH–SZEVEÉNYI 2024, 46.

terjesztette ki dermesztő ölelését.²⁸ A szibériai anticiklon fagyos, magasnyomású levegője manapság is minden télen átveszi az uralmat Szibéria fölött. Sőt valójában már kora ősszel elkezdi élnékülni, és hatása ma is messze túlmutat Szibérián. De mit jelenthetett a hétköznapi ember számára a szibériai anticiklon drámai megerősödése? Erről tudósít az *Északi szélről szóló manysi monda*.²⁹ Időben természetesen nem tudjuk elhelyezni a monda alapélményét hordozó mageseményt, de illusztrációként tökéletes: „*Luj Vót Ojka, az Északi Szélöreg, a tengeren túl élt, az alsó oldalon. Éjjel-nappal fújt, megállás nélkül. A földön ezért nagyon hideg volt. Az emberek sokat szenvedtek az Északi Széltől. Télen-nyáron csak fújt szüntelenül. Nem múlt el nap, hogy valaki meg ne fagyott volna.*

Azt mondja egyszer egy ember:

– *Elmegyek az alsó földre az Északi Szél ellen. Meg fogok küzdeni vele.*

Összeszedelőzködött és elindult...”

Időrendben szintén ide csatlakozik a bronzkori szejma–turbinói régészeti horizont is, amely szintén a holocén klímaváltság után közvetlenül jelenik meg Szibériában és nagy sebességgel több hullámban terjed nyugat felé a tajgaövezetben, egészen Finnországig. A legújabb kutatások a finnugor nyelvek expanzióját szintén összekötik a fémműves szejma–turbinói régészeti horizont terjedésével.³⁰ Közvetett bizonyítékok sora alapján ugor szempontból a krotovói változat tűnik az egyik legizgalmasabbnak.³¹

Fodor István munkáiban gyakran mutatta be az *I. kép* alapját képező kést. Talán önkéntelenül is érzekelte, hogy identitásunkban egy fontos hiányzó láncszemet képvisel ez a kép: átmenetet a lovasnomád és a halászó-vadászó életmód között.

1. kép. Ló vontatta sielő. A képet Varga Dániel matematikus rajzolta egy szejma-turbinói régészeti horizonthoz tartozó bronzkés markolatán lévő szobrocska alapján.

Fig. 1. Horse-drawn skier. The picture was drawn by mathematician Dániel Varga based on a statuette on the handle of a bronze knife belonging to the archaeological horizon of Sejma-Turbino

²⁸ PERȘOIU ET AL. 2019.

²⁹ DOMOKOS 2004, 34.

³⁰ GRÜNTHAL ET AL. 2022.

³¹ NÉMETH ET AL. 2017, 16, 21, 25.

A jelen fejezet észrevételei döntően az yfull Y-Chr Sequence Interpretation Service publikus adatbázisán³² alapulnak. Ebben az adatbázisban egyaránt megtalálhatjuk a tudományos kutatások és a magáncsaládfa kutatók eredményeit. Az adatbázis jellegzetessége, hogy olyan mély bontásban mért adatok kerülnek csak ide, amelyekből az egyes minták egymáshoz viszonyított pontos kapcsolata, a közös ősapa időbelisége (hány nemzedékkel/évvel élt korábban) is meghatározható. (A megadott konfidencia-intervallum középértékét jelöljük.) Az ilyen típusú adatbázisokból egyes alcsoportok topológiája, a biológiai kapcsolatok pontos szerkezete olvasható ki. Ilyen mélyebb mérésekből meglehetősen kevés áll rendelkezésünkre, ezért csak olyan jelenségekkel foglalkozunk, amelyek egymástól függetlenek és megerősítik egymást. Az adatszám növekedése természetesen árnyalhatja a most kirajzolódó képet.

Az észrevételek az alábbiak:

- Az N-B545 nem fordul elő az obi-ugorokban. Jellemzően baskírokban, volgai tatárokban és magyarokban található.
- Az N-B540 két ágra bomlik. Az L1442-es alcsoportban szintén jellemzően baskírokat, volgai tatárokat és magyarokat találunk. Az obi-ugorokat a másik ágban, a N-Y28538 jelű ágban találhatjuk.
- Az N-B540-alcsoport L1442 ága és az N-B545-ág egyaránt 2400-2500 éve kezdtek demográfiai expanzióba.

AZ N-B539-ALCSOPORT TOPOLOGIÁJA

A 2. ábrán láthatók az N-B539 népesebb ágai és legszűkebb környezete. Az ábrán az alcsoportokra vonatkozó „dobozokban” az első szám azt mutatja, hány évvel ezelőtt jelent meg az ág, amelyet reprezentál az adott marker. (Az általában nem eldönthető, hogy maga a marker mikor, melyik ősapában keletkezett.) A második szám a Time of Most Recent Ancestort (TMRCA) jelöli. Azaz azt, hogy hány évvel ezelőtti az a férfi, akinek az összes ma élő, adott markert hordozó férfi a közös őse. A két szám nem feltétlenül egyenlő egymással. Elméletileg elképzelhető, hogy a TMRCA jóval fiatalabb, mint maga az ág és erre számos példa van.

Alapvető észrevételünk, hogy Ugor Ábrahámtól három ág származik. Az egyik ág az obi-ugorok elődeit, a másik kettő a magyarok elődeit képviseli. A két magyar ág nagyjából 4100 éve vált el egymástól, mégis évezredekken keresztül együtt maradtak. Pontosabban jelenlegi ismereteink alapján nincs okunk azt feltételezni, hogy ezek az ágak tartósan eltávolodtak volna egymástól. Ez rendkívül erős kohézióra utal a korai magyar közösségekben.

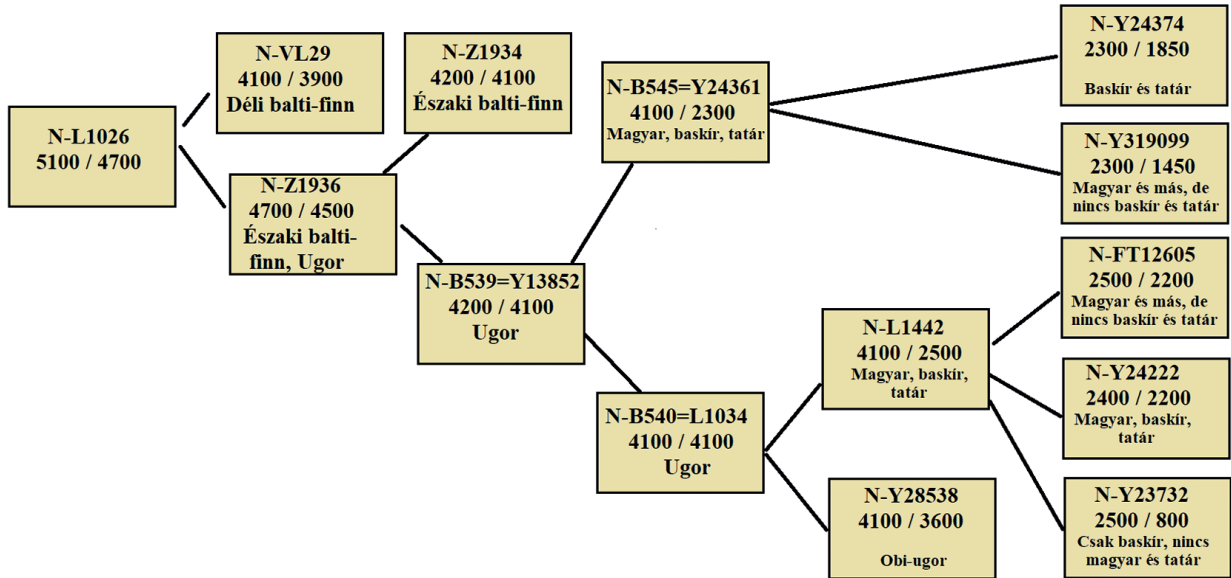
UGOR ÁBRAHÁM

Megközelítésünk szempontjából kulcskérdés, hogy ennek a korai dualitásnak érzékelhető-e *bármilyen halvány nyoma* a társtudományokban. Természetesen nem várható, hogy ilyen időtávban egyértelmű bizonyítékokat találhatunk. Két nyelvészeti hipotézis mégis illeszkedik észrevételünkhöz.

Az ősmagyar korban, a magyar nyelv legkorábbi korszakában, tehát pontosan abban az időszakban, amit a genetikai adatok is kijelölnek, két rokon szabályos hangváltozás zajlott le: a szókezdő p*->f, és részben (ha veláris magánhangzó előtt szerepel) a szókezdő *k->h. Azonban a kivételek nagy száma alapján reális lehetőség, hogy egyes szabályos hangváltozások csak bizonyos ősmagyar nyelvjárásokban zajlottak le.³³ Ilyen kivétel például por szavunk és a p*->b hangváltozás (pl. bőr, bog). De az is a korai nyelvjárások léte mellett szól, hogy bizonyos szavak különböző formában is fennmaradtak (pörög-

³² www.yfull.org

³³ BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967, 105.

2. ábra. Az N-B539-alcsoport topológiája

forog, perdül-fordul, pödör-bodor-fodor, hajlik-kajla, had-konda). A nyelvjárások – az adott kor történelmi viszonyai között – szinte biztosan rokon, de különböző nemzetségekhez köthetők. Nem mellékesen a nemzetségi exogámia érthetőbbé teheti bizonyos esetekben a szabályos hangváltozások kialakulását is. Hiszen egy másik nyelvi környezetből, felnőttként érkező nő jó eséllyel nem minden új hangot tudott tökéletesen elsajátítani, és ezeket a „hibákat” átadta gyermekének, amelyek aztán egy kis közösségben gyorsan rögzülhettek is.

A másik, a korai magyarok duális társadalmi berendezkedését támogató hipotézis szerint a magyar etnoním összetett szó, és két nép a mancsa (*mańcs*) és er népek összeolvadását jelképezi.³⁴ Ez utóbbi állítás már teljesen hipotetikus, semmilyen érvet nem tudunk felhozni amellett, hogy az N-B545-szálhoz köthető nemzetség mondjuk *er*-nek hívta volna magát.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés tudunk-e valamit Ugor Ábrahámról azon kívül, hogy mikor élt nagyjából? Nos, egy pár dolgot igen. Azt is tudjuk róla például néprajzi és nyelvészeti adatok alapján, hogy lótaró volt.³⁵ A lótarás eleve az erdős sztyeppére szűkíti le a keresett szállásterületet, ami egy igen jelentős behatárolást jelent észak–déli irányban. Ez akkor is így van, ha a térképünkön ábrázolt nyugat-szibériai és észak-kazah erdős sztyeppé jelenlegi kiterjedése³⁶ valamennyire más volt a kérdéses időszakban. Tegyük hozzá, hogy a legújabb kutatások a finnugor migrációkat összekötik a bronzműves szejma–turbinói régészeti horizont terjedésével. A szejma–turbinói régészeti horizont keletről terjedt nyugat felé, és mivel Ugor Ábrahám a régészeti horizont kialakulásának kezdetén élt, ezért a korai és egyben legkeletebbi lelőhelyek egyike jöhet csak szóba. Ami viszont kelet–nyugati irányban jelent komolyabb szűkítést. A kelet-nyugati és észak-déli szűkítések együtt már valamivel pontosabb helymeghatározást tesznek lehetővé.

Ezen feltételrendszeren belül, van olyan régészeti lelőhely, amely mellett több halovány, de egymástól független genetikai észrevétel is szól: a barabai erdős sztyeppén, az Om folyó medencéjében, a szejma–turbinói kulturális horizont késő krotovói változata.³⁷ Nem tudjuk, hogy a késő-krotovói népesség honnan

³⁴ RÓNA-TAS 1996, 235.

³⁵ HONTI 1977, 22.

³⁶ ERDŐS ET AL. 2018. 349.

³⁷ NÉMETH ET AL. 2017, 17.

érkezik, de a régészeti leletek alapján a Tom-medencében lévő másik kora bronzkori, szintén szejma–turbinói körbe tartozó szamuszi kultúrával mutatja a legtöbb párhuzamot (3.kép).³⁸ A genetikai észrevételek alapján az már egyértelműen elmondható, hogy a Baraba-sztyeppén biológiai folytonosság mutatható ki a későbbi és helyi andronovói népeiséggel, amely népesség csak a bronzkor és a vaskor közötti átmenet idején, időszámításunk előtt 800–900 évvel ezelőtt tűnik el a régióból.³⁹

Átlépv a régészet világából a néprajzba, azt is feltételezhetjük még Ugor Ábrahámról, hogy a *mańc3* nemzetséghez vagy frátriához tartozott, mert a *magy* és *manysi* önelnevezések visszavezethetők egy ugor-kori **mańc3* alakra, ugyanúgy, mint *Mos*, a hanti Mos frátria ősatya.⁴⁰ Mos legendás alakját a szurguti hanti emlékezet egy kiváló vadász és síelő képében őrizte meg.⁴¹ A Tejút a sítalpának a nyoma, a Göncöl szekér pedig a Mos által elejtett jávorszarvast szimbolizálja ugyanebben a mitológiai rendszerben. A szurguti hanti mítosz vaszjugáni változatában nem Mos a főszereplő, hanem a legfőbb obi-ugor istenség, Numi-Tórem fia, de a két történet más tekintetben megegyezik.⁴²

„*Hajdan Torəm hatlábú jávorszarvast teremtett. A jávort az erdőbe bocsátotta, hogy az embereknek legyen mire vadászniuk. Az emberek üldözték a hatlábú szarvast, de utolérni nem tudták. Kéréssel fordultak hát Torəm-hoz, hogy hiába üldözi az ember a hatlábú szarvast, elejteni nem tudja. Torəm a fiához fordult a kéréssel, mondta:*

– *Végy sítalpakat, érd utol a hatlábú jávorszarvast! Ha beérted, két lábát vágd le!*

Torəm fia sítalpakat kötött, űzni kezdte a szarvast. Űzte, üldözte, alig érte be. Sokáig kergette, két lábát levágta.

Az emberek visszatértek Torəm apóhoz, és mondták:

– *Két lábát levágta!*

Az apó szól:

– *Hadd ejtsék el ezentúl maguk az emberek is!*

Az ég közepén pedig megmaradt a Torəm fia jávorszarvas üldözésének nyoma.”

Mos egy olyan hős volt, akiről mese szólt. Az sem zárható ki, hogy a mese szelleméről kapta a nevét a nemzetség, amelyet szintén *mańc3*-nak ejtenek. A mese (*mańc3*, *mac3*) és ének (äreҕ) szelleme ugyanis kiemelt szerepet játszik a hanti mitológiában.⁴³

Csernyecov szerint a legrégebbi nemzetségnevek totemállatok voltak.⁴⁴ Ha a *mańc3* totemállatot jelentett, akkor Ugor Ábrahám nemzetsége az obi-ugor ornamentika ikonikus alakjáról, a siketfajdról is kaphatta a nevét.⁴⁵ Ennek a lehetőségnek ellentmond azonban, hogy a Mos frátria totemállata több hagyományban is a jávorszarvas.

A jávorszarvasnál érdemes egy pillanatra elidőzni. A jávorszarvas, mint a tajga legnagyobb zsákmányállata kiemelt jelentőséggel bírt a tajgai vadászok életében. „*A jávorszarvas tehát az általános bőség, a jólét, a gazdagság szimbólumává vált. [...] A vaszjugáni hanti mitológiában ezen felül a jávorszarvas különös szimbolikus jelentőséggel bír [...] A jávorszarvast, a rénszarvast és a császármadarat azonban egy égi istenség, Torəm junҕ ('Isten szellem') teremtette. [...] Még fontosabb hasonlóság, hogy a lelke, vagy a lelkei hasonlóak az emberéhez. Ilyen hasonlóság a jávorszarvas mellett csak a medvére, a hódra és a hattyúra jellemző, amelyek szintén különös tiszteletben részesültek a Vaszjugan mentén.*”⁴⁶

³⁸ MOLOGYIN–GLUSKOV 1989.

³⁹ NÉMETH ET AL. 2017.

⁴⁰ RÓNA-TAS 1996, 234.

⁴¹ GULYA 1997, 90.

⁴² NAGY 2007, 161.

⁴³ NAGY 2007, 178.

⁴⁴ CSERNYECOV 1981, 152.

⁴⁵ http://uralonet.nytud.hu/eintrag.cgi?id_eintrag=535

⁴⁶ NAGY 2007, 159.

A jávorszarvas alakja megjelenik a Tom folyó menti (Jurga városával szemben) kőkori sziklarajzokon is „*A Tom-völgyében felfedezett sziklarajzok közül a legfontosabb jávorszarvas. A sziklák felületét szinte teljesen betöltik a jávorszarvasok, hosszú sorokban vonulnak, egyik a másik után, egymás nyomába lépve.*” Tudománytörténeti okokból megemlítjük, hogy Okladnyikov az ábrázolás módja alapján azt feltételezte, hogy „*a Tom-menti sziklarajzokat egy olyan régi törzscsoport hagyta ránk örökül, amely része volt a nagy ugor közösségnek*”.⁴⁷ Bárkik is voltak a kőkori művészek, lenyűgöző arányérzékkel rendelkeztek, munkáikban az absztrakció és a naturalizmus tökéletes összhangja figyelhető meg. Az is figyelemre méltó, hogy a két nagy kultúrtörténeti zóna határán, az erdők és sztyeppék érintkezési vonalán élő Tom folyó menti közösségek milyen szívósan ragaszkodtak kultúrájukhoz, és a délről érkező kulturális hatásokat átértelmezték, a maguk képére formálták.⁴⁸

KRONOLÓGIAI KÉRDÉSEK

A történeti genetika bizonyos szempontból rokonságot mutat a történeti nyelvészettel. A történeti genetika is képes múltbeli folyamatokat rekonstruálni, méghozzá meglehetősen pontosan. A biológiai óra segítségével meglepően pontosan rekonstruálható például két vagy több mai férfi génállománya alapján, hogy mikor élt a közös ősapjuk, mikor alakult ki ez a közös ág.

A topológia alapján hipotézisként megfogalmazhatjuk, hogy 4100 éve bomlott föl az ugor közösség, egy nagyjából 600 éves ugor korszak után. Ha nem is bizonyítja, de közvetett módon erre utal két független érv is. Először is az N-B539 két alcsoportra bomlik 4100 évvel ezelőtt N-B540-re és N-B545-re, és ebből a N-B545 nem található meg az obi-ugoroknál, csak a magyarok, a tatárok és a baskírok között. Másodszor, az N-B540 szintén 4100 éve két alcsoportra bomlik, amely közül az egyik jellemzően az obi-ugorok, a másik döntően a magyarok, a tatárok és a baskírok között fordul elő.

A magyarokra jellemző N-B540 alcsoport, az L1442 2500 évvel ezelőtt kezd el növekedni. Lényegében egyszerre, ebben az időben keletkezik három, leszármazás tekintetében sikeres ág ezen a vonalon. Az N-B545 alcsoport pedig szintén 2400 éve indul növekedésnek két ággal. Az alacsony mintaszám ellenére is beszédesek a szerkezeti hasonlóságok.

Nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy 2400-2500 éve népességnövekedés zajlott le a – modellünk szerint – korai magyar közösségben.

Mindig felmerül a kérdés, hogy mi állhat a népességnövekedés hátterében. Technológiai újítás, a családmodell megváltozása, kedvezőbb feltételekkel rendelkező szálláshelyre költözés, az éghajlat megváltozása?

Két egymást nem kizáró innováció is állhat a népességnövekedés hátterében. Az egyik az, hogy a 2400 évvel ezelőtti időszak Szibériában pont a korai vaskor, amely hatására javultak az életkörülmények. Továbbá, valamivel korábban, a Kr. e. 10–9. században jelenik meg az eurázsiai sztyeppén egy újfajta legeltetési mód, a téli és nyári szállást váltó nomadizmus, amely szó szerint megtöbbszörözte az állatállományt.⁴⁹ Talán a korai magyarok pár évszázad késéssel építik be életükbe ezt az új legeltetési formát.

MAGYAROK A DÉL-URÁLBAN

Az N-B540 és az N-B545 alcsoportjai nagyon érdekes jellegzetességeket mutatnak a Dél–Urál-vidéken való maradás és elvándorlás szempontjából. Az N-B540-nek és az N-B545-nek is van egy-egy alcso-

⁴⁷ OKLADNYIKOV–MARTINOV 1972, 138.

⁴⁸ OKLADNYIKOV–MARTINOV 1972, 199.

⁴⁹ FODOR 2009, 33.

2. kép. Mansyi férfiak (forrás: <https://dyatloypass.com/gallery-mansi>)
 Fig. 2. Mansi men (source: <https://dyatloypass.com/gallery-mansi>)

portja, amelyik láthatóan helyben maradt, nem jött el a honfoglaló magyarok őseivel. Ezzel szemben az N-B540-nek és az N-B545-nek is van egy-egy olyan alcsoportja, amelyiknek nincs nyoma a Volga–Urál vidéken, a mai magyarokban viszont van. Nehéz a jelenséget mással magyarázni, mint a nemzetségi szervezet élő jellegével a magyar törzsszövetség nyugatra indulásának pillanatában.

Egyetlen olyan csoport van az N-B540-en belül, amelynek mai leszármazottai egyaránt megtalálhatók a Kárpát-medencében, Baskíriában és Tatársztánban. Ez az alcsoport azért is érdekes, mert előfordul a tyumenyi szibériai tatárok között és Szamara vidékén is. Ez az alcsoport mintha kijelölné a magyar vándorlás útvonalát a Tyumeny-régiótól a baskír–tatár határvidéken és Szamarán keresztül a Kárpát-medencébe. Érdekességképpen ennek a csoportnak a Kárpát-medencei egyik mai előfordulását a Csíki-medencéből, Székelyföldről, a másikat pedig Magyarhomorógról, Sárrétről, egy közismert 10. századi honfoglaló magyar temető közvetlen közeléből ismerjük az FTDNA magyar projekt adatbázisából.⁵⁰

De még erre az alcsoportra is igaz, hogy a mai magyarokat tartalmazó klaszter legalább 1500 éve elvált a *Magna Hungariában* maradtaktól. Ez egyértelműen jóval korábbi biológiai elválást jelent, mint a ¹⁴C-vizsgálatok által valószínűsített. Érdekes, hogy pont a baskíriai Jenej nemzetség magnépasságát alkotó N3a2-M2118 alcsoportban található a legközelebbi magyar–Volga–Urál-vidéki rokon kapcsolat. Ennek a rokon kapcsolatnak a Volga–Urál-vidéki oldalát azonban nem egy baskír, hanem egy csuvas testesíti meg. Könnyen lehet, hogy egy Jenej nemzetségbeli mély felbontású genetikai vizsgálata már megközelítené a ¹⁴C-vizsgálatok eredményeit a keleti és nyugati magyarok elválásával kapcsolatban.

A fenti anomáliák egyik kézenfekvő magyarázata az lehet, hogy *Magna Hungariában* a politikai szerveződések még nem váltak el teljesen a vérségi kötelékektől. Elképzelhető tehát, hogy egyes nemzetségek eljöttek a Volga–Urál vidékéről, mások pedig helyben maradtak.

A baskír Jenej (N3a2-M2118) és Jurmati (N-B545) nemzetségeket egyértelmű kapcsolat fűzi a honfoglalókhöz és a mai magyarokhoz.

A fenti észrevételünket támogatja, hogy a baskírok között Északnyugat-Baskíria kivételével az N-B540 és az N-B545 alcsoport nem fordul elő együtt. A „magyargyanús” temetők archeogenetikai vizsgálata

⁵⁰ Az FTDNA magyar projektjének adatbázisából: <https://www.familytreedna.com/groups/hungarian-magyar-y-dna-project/about/background>.

3. kép. A nyugat-szibériai erdős sztyeppe. A térkép az uMAP-alkalmazás segítségével készült a kazah erdős sztyeppe térképének felhasználásával (forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ecoregion_PA0809.png, © CC BY-SA 4.0).

The West Siberian forest-steppe. The map was created using the UMAP application using the Kazakh forest steppe map (source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ecoregion_PA0809.png, © CC BY-SA 4.0).

azonban árnyalja a képet. A viszonylag alacsony mintaszám ellenére is úgy látjuk, hogy a Karanajevótól nyugatra fekvő temetők már heterogének voltak apai vonalak tekintetében. Tehát ezekre a temetőkre már nem a nemzetségi szervezetek tiszta formái jellemzők. Ez azért meglepő kicsit, mert úgy tűnik, hogy a nemzetségi szervezetek évszázadokkal túléltek a dél-uráli régióban a nyugati magyarság távozását.

Van még egy érdekes vetülete az N-B539-alcsoport földrajzi eloszlásának Baskíriában és Tatársztánban. Először is, az eloszlása távolról sem egyenletes. Egyes régiókban, és azon belül is kifejezetten egyes nemzetségekben 50% körüli az elfordulása. Más régiókban, nemzetségekben viszont alig található. Becsléseink alapján a legmagasabb arányban az északnyugat-baskíriai Uran nemzetségben fordul elő az N-B540 alcsoport, közel 90%-os arányban. De még az Északnyugat-Baskíriában élő nemzetségek között is van olyan, ahol az N-B540 vagy N-B545 egyáltalán nem fordul elő.

Növeli Északnyugat-Baskíria jelentőségét, hogy – ahogy már korábban említettük – az N-B540 vagy N-B545 egyedül ebben a régióban fordul elő együtt. Egy további érdekesség, hogy a szintén északnyugat-baskíriai Jenej nemzetség 44%-át az Európában rendkívül ritka N3a2 alcsoport teszi ki.⁵¹ Európában érdemben a baskíriai Jenej nemzetségben, a honfoglalókban és a mai magyarokban mutatható ki ez az alcsoport. Hasonló kapcsolatot fogalmazhatunk meg a Jurmatikkal kapcsolatban. Észk kutatók a Jurmatiak területén 50% fölötti N-B545 alcsoportgyakoriságot mértek,⁵² ami szintén a honfoglalókhöz és a magyarokhoz köti a Jurmatikat. A Jurmatiak a 14. században vándorolnak délre a Jenej nemzetség szomszédságából.⁵³

Tisztán genetikai ok is szól amellett, hogy a honfoglaló magyarok Északnyugat-Baskíriából és a szomszédos Kelet-Tatársztán területéről indultak nyugatra. Csak ezen a területen található meg együtt az N-B540, a N-B545 és az N3a2-M2118 alcsoport egymás szomszédságában.

A baskír Jenej és Jurmati nemzetségeket egyértelmű kapcsolat fűzi a honfoglalókhöz és a mai magyarokhoz egy-egy Eurázsiaián és főként Európában rendkívül ritka N-alcsoport képében (N3a2-M2118 és

⁵¹ BALANOVSKA ET AL. 2017.

⁵² POST ET AL. 2016.

⁵³ RÓNA-TAS, 1982.

N-B545). Ez a tényállítás új megvilágításba helyezheti a Jenő és Gyarmat honfoglaló törzsnevek eredetéről szóló vitákat.

Egy másik szintén témánkba vágó észrevétel, hogy a mély felbontással vizsgált magyar N3a2 minta két legközelebbi találat egy ma élő bolgár és egy szintén ma élő csuvas egyén. A minimális adatmennyiség ellenére legalább hipotézisként megfogalmazható, hogy a Jenő törzs vagy nemzetség etnikailag onogur-bolgár eredetű lehetett. Hasonló érvek alapján feltételezhető, hogy a másik magyar párhuzammal rendelkező baskír nemzetségnev, a Jurmati/Gyarmat, viszont magyar etnikumú lehetett, függetlenül a Jurmat/Gyarmat nevek török eredetétől. A török kapcsolatokhoz hozzá tartozik, hogy az Urálon túli Ujelgi lelőhelyen még nem azonosítható az apai vonalak mentén egy belső-ázsiai eredetű török hatás, de egy kaukázusi és észak-kaspi igen. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyar népzében kimutatható kaukázusi hatás akár a Dél-Urál régióban is érthette a magyarokat.⁵⁴

ÖSSZEFOGLALÁS

Megközelítésünk erejét abban látjuk, hogy egyszerre nyújt kapcsolódási pontot a tudományos világ és a korai magyar történelem iránt érdeklődő legszélesebb közönség számára. Ebben a narratívában egy általános iskolás számára is érthetően elmesélhetők a magyar történelem legkorábbi fejezetei.

A genetikai kutatások révén kilépett egy férfi a távoli múlt homályából. Ez a férfi nagyjából száz évvel a nagy holocén klímaválság kezdete után élt egy maroknyi ugor közösségben, úgy 4100 évvel ezelőtt. Feltételezésünk szerint ez a férfi az Om vagy Tom folyó völgyében élt, ismerte a bronzeszközöket, lovakat tartott, vadászott és halászott is. Identitása a *mańcz* nemzetséghez kötötte. Leszármazottai még bő ezer évig a régióban maradtak, és közben részt vettek a tágabb régióban zajló kulturális és technológiai átalakulásokban. Így az andronovói kultúra helyi változatának a kialakításában is. Két leszármazottja alkotta a magyar magközösséget, a harmadik pedig az obi-ugorok ősapja lett. Az ugor közösség is ekkor bomlott föl, egy nagyjából 600 éves ugor egység után, de még évszázadokba telt a nyelvjárárok független nyelv válása. A vaskorban a magyar népesség növekedésnek indult, valószínűleg a szállásváltó nomadizmusra való áttérés következtében. A Szibériából a Dél-Urál vidékére érkező magyarok már egy nagyobb közösséggé nőttek ki magukat és ott legalább kétfelé ágazott a magyarság története. Az ugor mag többsége, a helyben maradó magyar nemzetségek fokozatosan beolvadtak a baskírokba és a tatárokba. A nyugatra vándorló magyarok viszont példátlan és nehezen magyarázható integrációs készségről tettek tanúságot.

Az integrációs folyamat egyik szimbolikus állomása volt a vérszerződés. A vérszerződéssel egyértelműen kiléptek az alapvetően vérségi kapcsolatokon alapuló politikai keretektől, de maga az aktus pontosan mutatja, hogy a vérszerződés egy olyan szellemi környezetben zajlott le, ahol még számított a nemzetségi tudat. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar törzsszövetség Etelközben a vérszerződéssel sikeresen transzformálta át a politikai kohézió korábbi forrásait az új társadalmi viszonyok közé.

Eredményeink hidat képeznek a régészet és a nyelvészet között. Az általunk azonosított apai vonalak összekötik a mai magyarokat legközelebbi nyelvrokonainkkal, az obi-ugorokkal és a magyar vándorlással kapcsolatba hozott Urál-vidéki és honfoglalás kori temetőkkel. Ennek a meglepően egyértelmű kapcsolatrendszernek a háttérében nagy valószínűséggel a nemzetségi szervezet valamilyen formái állnak. Kutatásaink egyben arra is rávilágítanak, hogy a nemzetségek jelentőségét újra kell értékelnünk a korai magyar történelemben.

Megközelítésünk mindenesetre lehetővé teszi, hogy egy demográfiai szátra fűzzük föl a magyarság történetét. Ezen szál mentén értelmezhető az obi-ugorok elődeitől való elválás, a magyar csoportok szét-

⁵⁴ SIPOS 2019, 350.

válása, és más etnikumok egymást követő csatlakozásai is. Legalább ilyen fontos, hogy az N-B539-marker egy új kulcsot ad a korai magyar vándorlás kutatóinak kezébe. Hiszen ez alapján azokban a régészeti kultúrákban, azokon a területeken kell keresnünk a magyarok nyomait, ahol az N-B539-marker előfordul.

Az N-B539 mély felbontásának köszönhetően olyan időrendi megállapításokat tehetünk, amelyek összevethetők más tudományágak kronológiai bázisával. A magyar nyelv önállósulásának története az obi-ugoroktól, mint közösségtől való elválással kezdődik. Becsléseink szerint ez az elválás megközelítően 4100 éve történt, egy nagyjából 600 éves ugorkor után. A genetikai adatokból természetesen nem becsülhető meg, hogy az elválás után mennyi idővel vált nyelvjárásból önálló nyelvvé a magyar, de szinte biztosan több száz évig tartott ez a folyamat.

Nagyon is reális feltételezés, hogy az önálló magyar nyelv nagyjából 3500 éves lehet. Ez viszont azt is jelenti, hogy a magyar történelem több mint kétharmada a honfoglalás mitikus fala mögött játszódik, messze keleten.

Az alapítás minden politikai közösség életében fontos hivatkozási alap. Egy új kezdet. Így vagyunk mi is a honfoglalással és az államalapítással. Ha azonban a fenti időszámításban gondolunk a magyarok történetére, akkor jelentősen kitágulhat a történelmi tudatunk. Nagy történelmi eseményeink közé beléphet például a lovasnomadizmus. Hiszen a lovasnomád életmódnak köszönhető az első nagy népességrobbanás a magyar népességben, és ez az életmód tette lehetővé, hogy a Kárpát-medencében új hazát találjunk.

Közvetlenül az ugor közösség felbomlása utáni két magyar ősapa nyoma is kimutatható a mai magyar, baskír és tatár génállományban. Kifejezetten ritka és erős integrációs hagyományról tudósít a két ősapa leszármazottainak évezredek át tartó szövetsége. A két ág majdnem pontosan egyszerre, a szibériai vasokban indult népességnövekedésnek. A korai magyar kultúra egyik meghatározó jegye volt rendkívül erős integrációs képessége. Nem elképzelhetetlen, hogy ezt a korai magyarokra jellemző integrációs képességet tudta transzformálni és alkalmazni később a nyugati magyarság a honfoglalást megelőző és követő időkben.

Egy szigorú nemzeti szervezetre genetikai nyomai még felsejlenek az uráli átjáró mindkét oldalán, Ujelgiben és Karanajevóban is. Több egymástól független észrevétel is arra utal, hogy a nemzeti szervezete szerepe csökkent ugyan az uráli átjárótól nyugatra, de nem szűnt meg teljesen. A honfoglaló magyarok elődei Északnyugat-Baskíriából és a szomszédos Kelet-Tatársztánból indulhattak nyugatra.

A ma is pontosan ezen a területen élő baskír Jene/Jenő nemzetség vélhetően onogur-bolgár eredetű. A Jurmati/Gyarmat pedig magyar. A Jurmatiak is ebből a mikrorégióból vándoroltak délebbre a 14. században.

Az Urál-vidéki archeogenetikai adatok alapján az valószínűsíthető, hogy a magyar–török kölcsönhatások viszonylag késeiek, de igen intenzívek lehettek. Olyan masszív a törökös jellegű Bajkál-melléki hatás a honfoglaló génállományban, hogy a honfoglaló magyar törzsszövetségben a két- vagy többnyelvűség is valóban reális lehetőség. A kulturális és nyelvi kölcsönhatások a hatalmas távolságot átfogó sztyeppei vándorlás és a honfoglalás küzdelmeiben igen magas hőfokon éghettek, de végül a magyar nyelv irányába billent a mérleg. A honfoglaló magyar törzsszövetség a nyelvi homogenizációval párhuzamosan hatalmas kulturális örökséget olvasztott magába, amely folyamat középpontjában kimondatlanul is a szövetség eszménye állt. Ma még nem látunk át minden részletet, de a magyar nyelv terjedésének egyik legsikeresebb korszakát a honfoglalást megelőző és követő évszázad jelentette.

IRODALOM

- AGDZSOJAN ET AL. 2016: Агджоян, А. Т. – Балановская, Е. В. – Падюкова, А. Д. et al.: Генофонд Сибирских татар: пять субэтносов – пять путей этногенеза. *Молекулярная биология* 50:6 (2016) 978–991.
- BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1967: Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J.: *A magyar nyelv története*. Budapest 1967.

- BALANOVSKY ET AL. 2015: Balanovsky, O. – Zhabagin, M. – Agdzhoyan, A. et al.: Deep Phylogenetic Analysis of Haplogroup G1 Provides Estimates of SNP and STR Mutation Rates on the Human Y-Chromosome and Reveals Migrations of Iranic Speakers. *PLoS ONE* 10(4) (2015): e0122968.
- BALANOVSKA ET AL. 2017: Balanovska, E. – Yusupov, Y. – Shalyaho, R. – Stepanov, G. – Asilgugin, R. – Zhabagin, M. – Balaganskaya, O. – Sultanova, G. – Borisova, E. – Daragan, D. – Balanovsky, O.: Genetic portraits of seven clans of north-western Bashkirs: contribution of the Finno-Ugric genetic component to the Bashkirian gene pool. *Moscow University Anthropology Bulletin* (Seria XXIII. Antropologia) 2017:3, 94–103.
- CSERNYECOV 1981: Csernyecov, V.: Adalékok az obi-ugorok nemzeti szervezeteinek történetéhez. In: *Uralisztikai olvasókönyv*. Szerk.: Domokos P. Budapest 1981, 150–168.
- DOMOKOS 2004: Domokos P.: *Finnugor regék és mondák*. Budapest 2004.
- FODOR 2009: Fodor I.: *Magyarország története I. Őstörténet és honfoglalás*. Budapest 2009.
- FÓTHI ET AL. 2020: Fóthi, E. – Gonzalez, A. – Fehér, T. – Gugora, A. – Fóthi, Á. – Bíró, O. – Keyser, Ch.: Genetic analysis of male Hungarian Conquerors: European and Asian paternal lineages of the conquering Hungarian tribes. *Archaeological and Anthropological Sciences* 12:31 (2020)
- GULYA 1997: Gulya J.: A magyarok őnelnevezésének eredete. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest 1997, 85–97.
- GRÜNTAL ET AL. 2022: Grünthal, R. – Heyd, V. – Holopainen, S. – Janhunen, J. – Khanina, O. – Miestamo, M. – Nichols, J. – Saarikivi, J. – Sinnemäki, K.: Drastic demographic events triggered the Uralic spread. *Diachronica* 39:4 (2022) 490–524.
- JANHUNEN 2014: Janhunen, J.: A legkeletibb uráliak. *Nyelvtudományi Közlemények* 110 (2014), 7–30.
- MOLOGYIN–GLUSKOV 1989: Молодин, В. И. – Глушков, И. Г.: *Самусьская культура в Верхнем Приобье*. Новосибирск 1989.
- NAGY 2007: Nagy Z.: „Az őseink még hittek az ördögökben” Vallási változások a vaszjugani hantiknál. Budapest 2007.
- NÉMETH ET AL. 2017: Németh E. – Csáky V. – Székely G. – Bernert Zs. – Fehér T.: Új filogenetikai mértékek és alkalmazásuk – Új nézőpontok a magyarok korai története kapcsán. *Anthropologiai Közlemények* 58 (2017), 3–36.
- NÉMETH–SZEVEÉNYI 2024: The origin of Uralic-speaking groups from a historical genetic point of view. *Journal of Uralic Linguistics* 3:1 (2024) 30–54.
- NÉMETH ET AL. 2019: Németh E. – Kustár Á. – Székely G. – Klima L.: Az apai vonalú N haplocsoport szerepe a mai baskírok, tatárok és magyarok genetikai kapcsolatrendszerében. *Anthropologiai Közlemények* 60 (2019) 43–64.
- OKLADNYIKOV–MARTINOV 1972: Okladnyikov A. P. – Martinov, A. I.: *Szibériai sziklarajzok*. Budapest 1972.
- PERȘOIU ET AL. 2019: Perșoiu, A. – Ionita, M. – Weiss, H.: Atmospheric blocking induced by the strengthened Siberian high led to drying in West Asia during the 4.2ka bp event – a hypothesis. *Climate of the Past*, 15:2 (2019) 781–793.
- PAKSA 2019: Paksa K.: *A magyar népzene története*. Budapest 2019.
- POST ET AL. 2019: Post, H. – Németh, E. – Klima, L. et al.: Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 9, 7786 (2019).
- RÓNA-TAS 1982: Róna-Tas A.: Őstörténetünk és a baskír kérdés: a jurmatiai története. *Tiszatáj* 36:8 (1982) 52–61.
- RÓNA-TAS 1996: Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1996.
- RUTTKAY-MIKLIÁN 2011: Ruttkay-Miklián E.: *Testi-lelki rokonság – A színjai hantik rokonsági csoportjai*. Budapest 2011.

- SÁNDOR 1998: Sándor K.: A magyar–török kétnyelvűség és ami mögötte van. In: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Szerk.: Lanstyák I. Pozsony 1998, 7–25.
- SIPOS 2019: Sipos J.: A kaukázusi karacsáj-balkárok népzenejéről. *Magyar Zene* 57:3 (2019) 321–352.
- SKOV ET AL. 2022: Skov, L. – Peyrégne, S. – Popli, D. et al.: Genetic insights into the social organization of Neanderthals. *Nature* 610 (2022) 519–525.
- SUDÁR 2015: Sudár B. (szerk.): *Magyarok a honfoglalás korában*. Budapest 2015.
- SUDÁR 2022: Sudár B.: *Magyarok a honfoglalás előtt*. Előadás a Magyar Tudomány Napján. 2022. https://www.youtube.com/watch?v=oCH3C_nzOIM&ab_channel=MTA1825
- SUDÁR–PETKES 2014: Sudár B. – Petkes Zs. (szerk.): *A honfoglalók viselete*. Budapest 2014.
- SURBECK ET AL. 2019: Surbeck, M. – Boesch, Ch. – Crockford, C. et al.: Males with a mother living in their group have higher paternity success in bonobos but not chimpanzees. *Current Biology* 29:10 (2019) R354–R355.
- SZEIFERT ET AL. 2022: Szeifert B. – Gerber D. – Csáky V. et al, Tracing genetic connections of ancient Hungarians to the 6th–14th century populations of the Volga-Ural region. *Human Molecular Genetics* 31:19 (2022) 3266–3280.
- TAMBETS ET AL. 2004: Tambets, K. – Rootsi, S. – Kvisild, T. et al.: The western and eastern roots of the Saami – the story of genetic „outliers” told by mitochondrial DNA and Y chromosomes. *The American Journal of Human Genetics* 74:4 (2004) 661–682.
- YUSUPOV ET AL. 2016: Yusupov, Ju. M. – Skhalyakho, R. A. – Agdzhoyan, A. T. et al.: Clans of North-East Bashkirs in the light of Genogeography (according polymorphism of Y-chromosome). *Вестник Академии Наук Республики Башкортостан* 21:4 (2016) 16–25.

THE ORIGIN OF THE HUNGARIANS IN THE LIGHT OF THE N-B539 MARKER

In Hungarian prehistoric research, our team, led by Estonian researchers, was the first to identify a new marker, called N-B539. Men carrying this marker could have played a overwhelming role in the early spread of the Hungarian language. The marker is located on the Y-chromosome, and its branch originated approximately 4100 years ago somewhere in southern Siberia. We examined 46 Eurasian population. The N-B539 marker occurs in a higher proportion only among Bashkirs, Volga-Tatars, Obi-Ugors, and the Conquest-era Hungarians. Based on the latest archeogenetic results, this marker is estimated to be present in 69% of Uyelgi, the easternmost late Kushnarenkovo cemetery. So, as we get closer in space and time to the source of Hungarian ethnogenesis, the proportion of the N-B539 marker increases. In the present study, we examine the history of early Hungarians from the perspective of the carriers of N-B539.